
Predrag
ZAREVSKI

ULOGA
PSIHOLOGA U
KATASTROFAMA

Profesor Fulgosi je u svom plenarnom predavanju uputio na niz novih i/ili proširenih područja rada psihologa. U tom smjeru govori i podatak da je sto vodećih znanstvenika iz svih područja znanosti u anketi časopisa *Science* na koncu 1999. godine za vodeću znanost u 21. stoljeću proglasilo psihologiju. To su lijepi događaji. Nažalost, postoje i oni manje lijepi, i upravo u njima, tj. u njihovoj prevenciji i ublažavanju njihovih posljedica, psiholozi imaju potencijalno veliku ulogu i odgovornost. Katastrofe spadaju u takvu kategoriju događaja. Nažalost, sve ih je više i sve su teže. Promjena klime čini da se snijeg, suša, poplave i slične meteorološke pojave javljaju tamo gdje ih nikad nije bilo. Potencijalne ekološke katastrofe su sve opasnije. To nije sve, prijetnja terorizma nadvila se nad čitav svijet. A kada je riječ o Hrvatskoj, ne smije se smetnuti s uma da je ona na vrlo trusnom području - i to ne samo u geološkom smislu te riječi!

Većina katastrofa ne zahvaća samo jednu državu već znatno širu regiju. Spoznaja je o tome dovela do toga da je u okviru III. radnog stola Pakta za stabilnost za Jugoistočnu Europu uspostavljena Inicijativa za spremnost i prevenciju katastrofa (*Disaster Preparedness and Prevention Initiative - DPPI*). Konačni je cilj DPPI-a razviti mrežu suradnje između država i čitave regije Jugoistočne Europe u cilju podizanja stupnja pripravnosti za katastrofe i punog iskorištavanja postojećih materijalnih i ljudskih resursa kad se katastrofe dogode.

Prva konkretna akcija provedena u okviru te inicijative bio je seminar pod nazivom *Seminar of Central-European Initiative (CEI) Countries on Psychological Aspects of Disaster*. Održan je u Ljubljani 2000. godine uz sudjelovanje predstavnika iz 13 europskih zemalja. Uz znanstvenike i stručnjake iz područja civilne zaštite, najbrojnija skupina su bili psiholozi. Osim što su razmijenjena iskustva iz dosadašnjih istraživanja, odlučeno je da seminar s ovom temom postane redovito mjesto okupljanja svih struka uk-

ljučenih u psihološke aspekte katastrofa. K tome, ustanovljen je i peteročlani izvršni odbor u kojem i Hrvatska ima svog predstavnika, a predsjedava psiholog dr. sc. Marko Polič, profesor ljubljanskog Filozofskog fakulteta. Prva zadaća je umrežavanje svih zainteresiranih stručnjaka i stvaranje baze podataka o dosad provedenim istraživanjima i akcijama u vezi s psihološkim aspektima katastrofa. Ovim člankom pozivam sve zainteresirane za uključivanje u rad na psihološkim aspektima katastrofa te da se obrate na adresu: pzarevsk@ffzg.hr.

U nastavku teksta bit će prikazani neki zanimljiviji rezultati dobiveni na našoj populaciji, a zatim će se raspravljati o tuđim iskustvima o psihološkim faktorima u katastrofama.

Poznavanje ponašanja građana za vrijeme uzbuna od velikog je značaja za stručnjake niza institucija. Za djelatnike civilne zaštite, kao najodgovornije za sklanjanje građana, informiranost o tom ponašanju je od najvećeg interesa. Uvidajući potrebu temeljitijeg poznavanja ponašanja građana za vrijeme uzbuna, tim psihologa s Filozofskog fakulteta te Fakulteta za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu, uz direktno sudjelovanje tadašnjeg načelnika Stožera civilne zaštite mr. sc. Ivana Totha, započeo je sustavna istraživanja toga problema, osobito u svjetlu uloge civilne zaštite. Na području grada Zagreba, upravo nakon razdoblja najžešćih napada i iskustava četrdesetak uzbuna u razdoblju 7. 11. – 7. 12. 1991. godine, prikupljeni su podaci na 419 ispitanika o njihovom ponašanju i doživljavanju za vrijeme tih uzbuna. Osnovni rezultati toga istraživanja objavljeni su u jednoj studiji (Bosnar i sur., 1992.a) te nekoliko znanstvenih radova (Bosnar i sur., 1992.b i c, 1993.a i b; Marušić i sur., 1994.; Mejovšek i sur., 1994.; Prot i sur., 1993.; Zarevski i sur., 1992.).

Analizom znanstvenih i praktičnih koristi istraživanja ponašanja građana Zagreba za vrijeme uzbuna zaključeno je da bi bilo korisno provesti ekvivalentno istraživanje na građanima gradova koji su pretrpjeli znatno veće ljudske i materijalne gubitke. Naime, može se očekivati da je ponašanje građana i djelatnika civilne zaštite u tim okružjima bilo u nekim aspektima drukčije. Između mnoštva žestoko razaranih gradova Republike Hrvatske konačno je za istraživanje izabran Sisak, grad od oko 45.000 stanovnika koji je mjesecima bio izložen jakim artiljerijskim napadima. Rezultati istraživanja o ponašanju građana Siska za vrijeme uzbuna (N=207) prikazani su *in extenso* u Bosnar i sur. (1992.c).

Građani Siska i Zagreba odgovorili su na isti opširni upitnik koji je obuhvatio:

- informiranost građana o postupcima u slučaju uzbune
- postupke prije odlaska u sklonište
- razloge odlaska u sklonište
- stavove prema sklanjanju
- postupke pri odlasku u sklonište
- obilježja skloništa
- ponašanje za vrijeme uzbuna
- doživljavanje za vrijeme uzbuna

Osim osnovnih sociodemografskih varijabli, prikupljeni su i podaci o strukturi ličnosti ispitanika.

Slijedi sažeti prikaz nekih od najznačajnijih rezultata ovog dijela istraživanja.

1) Informiranost o postupcima u slučaju uzbune

Rezultati jasno pokazuju da su građani Siska znatno bolje informirani o postupcima u slučaju uzbune. Siščani su u statistički značajno većem postotku (58% prema 44%) pročitali letak civilne zaštite i bolje poznaju znakove za uzbunjivanje (75% prema 55%). Također su u odnosu prema Zagrepčanima više koristili sljedeće izvore informiranja: plakate i ploče (78% prema 57%), brošure (45% prema 29%) te usmenu predaju (58% prema 47%). Da li bolju informiranost Siščana pripisati dugotrajnosti ili žestini razaranja koja je "prisilila" građane na bolju informiranost; boljem protoku informacija u manjim sredinama ili interakciji tih dvaju (ili eventualno još nekih faktora) teško je reći bez detaljnog ispitivanja tih nalaza. Građani Siska statistički su značajno češće upotrebljavali radio i TV kao izvor obavijesti o danom znaku za uzbunu od Zagrepčana (92% prema 84%).

2) Postupci prije odlaska u sklonište

Statistički značajna razlika između stanovnika dvaju gradova dobivena je u 7 od 13 ispitanih postupaka prije odlaska u sklonište. Siščani u puno većem postotku, barem povremeno prije odlaska u sklonište, zatvaraju vodu (63% prema 48%), ali u manjem postotku isključuju struju (52% barem povremeno, prema 58% Zagrepčana). Zagrepčani u puno većem postotku, barem povremeno, uzimaju lijekove u sklonište (84% prema 66%). Građani Siska znatno su bolje opremljeni kompletima za osobnu zaštitu; takav komplet nema oko jedne trećine Siščana u odnosu prema čak dvije trećine Zagrepčana koji ga nemaju. No, u oba grada komplet za osobnu zaštitu nosi tek trećina onih koji ga posjeduju. Siščani su znatno redovitiji u uzimanju radija u sklonište (85% prema 72%), a iz razgovora s njima doznaje se da su uglavnom slušali svoju lokalnu posta-

ju, radio Sisak. Iskustva iz razgovora s djelatnicima civilne zaštite na području Siska također potvrđuju izniman značaj lokalnih radio postaja pri uzbunjivanju i obavještavanju građana, što bi svakako trebalo imati na umu pri određivanju dužnosti takvih postaja u ukupnom sustavu civilne zaštite.

3) Razlozi odlaska u sklonište

Građani Siska i Zagreba statistički se značajno razlikuju u čestini biranja tri od predloženih sedam razloga za odlazak u sklonište. Sišćani znatno rjeđe od Zagrepčana kao razlog odlaska u sklonište navode preporuku službenih tijela (35% prema 49%), češće se rukovode vlastitom procjenom opasnosti (86% prema 71%) i češće se sklanjaju zbog straha (56% prema 43%). Budući da je Sisak dugo trpio gotovo svakodnevna razaranja, razumljivo je da su se njegovi stanovnici češće sklanjali zbog straha i prema vlastitoj procjeni opasnosti. Za razliku od Siska, odabrani dijelovi Zagreba nisu bili izvrgnuti razaranja pa su se građani uglavnom sklanjali zbog opreza i češće su navodili kao razlog preporuku službenih tijela.

4) Stavovi prema sklanjanju

Građani Siska i Zagreba statistički se značajno razlikuju prema stupnju prihvaćanja četiri od osam navedenih tvrdnji. Sišćani se izrazitije slažu sa stavom da je sklonište podjednako nesigurno, kao i bilo koje drugo mjesto na koje mogu otići. S obzirom na doista žestoka razaranja kojima su dugo vremena bili izloženi, Sišćani su imali prigode pri realnoj ugroženosti procijeniti da li ih, i u kojoj mjeri, njihovo sklonište štiti. Budući da su se u manjem broju nego Zagrepčani redovito sklanjali u namjensko sklonište (16% prema 27%), a proživjeli su stvarnu opasnost, ne čudi da češće nego Zagrepčani procjenjuju svoje sklonište podjednako nesigurnim kao i bilo koje drugo mjesto. Također, Sišćani se u manjoj mjeri u odnosu na Zagrepčane slažu s tvrdnjama da su mogućnosti da se u velikom gradu baš njima nešto dogodi male te da se ne nalaze u blizini važnijih objekata pa je strah besmislen. Opet je riječ o posve očekivanim podacima tj. ispravnoj percepciji realnosti s obzirom na već spomenutu stvarnu izloženost razaranja, a i s obzirom na to da je riječ o puno manjem gradu od Zagreba. Realna ugroženost i iskustva s iznenadnim neprijateljskim napadima očituju se i u činjenici da Sišćani uveliko češće smatraju da je u sklonište pametno otići i izvan vremena uzbune.

5) Odlazak u sklonište za vrijeme uzbuna

Dobiveni podaci o odlasku u sklonište jasno pokazuju stvarne razlike u stupnju izvrgnutosti ratnim opasnostima. Premda se gotovo isti postotak Sišćana i Zagrepčana podjednako često sklanjao i na početku razdoblja uzbunjivanja i kasnije, očekivane razlike pokazuju se u skupini onih koji to nisu činili podjednako često. Tako se među Zagrepčanima u toj skupini našlo znatno više onih koji su se češće sklanjali na početku razdoblja uzbunjivanja, dok je u Sisku, naprotiv, veći broj onih koji su se češće sklanjali nakon što su uzbune postale učestalije. Taj podatak je svojstven za različite ratne okolnosti u kojima su se dva grada našla. Na području Zagreba uzbune većinom nisu bile popraćene nikakvim stvarnim razaranjima pa je s čestinom davanja uzbuna postupno opao broj onih koji su stanje uzbune smatrali toliko opasnim da bi se trebalo skloniti. S druge strane, intenzivna razaranja koja je Sisak trpio vremenom su na sklanjanje natjerala i one njegove stanovnike koji su u početku bili skloni podcjenjivanju realne opasnosti.

6) Ponašanje u skloništu za vrijeme uzbuna

Građani dvaju gradova statistički se značajno razlikuju, svega u 4 od 17 predloženih ponašanja u skloništu. Tako stanovnici Siska, osim što radio češće nose u sklonište, češće i provode vrijeme slušajući ga (redovito radio sluša 55% Sišćana, prema 41% Zagrepčana) što potvrđuje važnost toga sredstva priopćavanja u pravodobnom informiranju građana, poglavito onih na područjima neposredno izloženih ratnim razaranjima. Sišćani također češće provode svoje vrijeme u skloništu kartajući (48% prema 35%) i igrajući društvene igre (45% prema 38%) što je vjerojatno posljedica činjenice da su njihovi boravci u skloništu bili češći i dugotrajniji pa su ovakvim socijalnim aktivnostima nastojali osmisliti vrijeme i smanjiti napetost.

Usprkos vrlo jakim neprijateljskim napadima koje je njihov grad trpio, građani Siska češće napuštaju skloništa pa je tako čak 83% njih barem povremeno napuštalo sklonište za vrijeme uzbune (prema 72% Zagrepčana). Nekoliko razloga uvjetovalo je češće izlaske građana Siska iz skloništa: češće odlaze u stan po potrebne stvari (66% prema 46%), provjeriti je li u kući sve u redu (52% prema 24%), telefonirati (17% prema 8%) ili zbog WC-a (62% prema 27%).

7) Doživljavanje za vrijeme uzbuna

S obzirom na moguće razloge nelagode prilikom boravka u skloništu, statistički značajne razlike iskazale su se

u 3 od ponuđena 23 izvora nelagode. Veća opasnost (i stvarna, a i doživljena) od djelovanja pete kolone izazvala je, čini se, veću podozrivost građana Siska prema nepoznatim osobama pa tako češće izjavljuju da ih u skloništu smeta nazočnost nepoznatih ljudi. Razlika između građana dvaju gradova postoji i u doživljavanju neugode zbog neuredne prehrane što osrednje jako smeta 50% Siščana prema 33% Zagrepčana. Ovaj podatak vjerojatno je odraz razlika u čestini i dugotrajnosti boravka u skloništu stanovnika dvaju gradova.

Dobiveni podaci govore o uglavnom dobroj društvenoj klimi u skloništima u oba grada. Čak 95% Zagrepčana te 90% Siščana procjenjuje te odnose vrlo srdačnima ili uglavnom dobrima. No, ipak nešto više Siščana te odnose procjenjuje kao ne previše dobre ili čak neugodne (10% prema 5%) što opet treba pripisati činjenici da su u skloništu proveli puno više vremena, a s vremenom je za očekivati češću pojavu razmirica i neugodnosti. S obzirom na zastupljenost predloženih emocionalnih stanja, stanovnici dvaju gradova razlikuju se samo u doživljaju straha. Razumljivo je, s obzirom na proživljeno iskustvo, da se stanovnici Siska češće osjećaju prestrašenima (66% njih prestrašeno je barem malo, prema 54% Zagrepčana).

Na temelju iznesenih podataka može se zaključiti da su dobivene razlike u informiranosti, doživljavanju i ponašanju građana Zagreba i Siska uglavnom u skladu s očekivanjima i da vrlo jasno odražavaju stvarne razlike u izloženosti dvaju gradova ratnim razaranjima. S obzirom na žestinu i dugotrajnost ratnih razaranja Siska u usporedbi sa Zagrebom, podatak da nisu dobivene i veće razlike, govori o tome da su reakcije stanovnika obaju gradova bile relativno slične tj. donekle neovisne o stvarnoj opasnosti.

Uz detaljne analize ponašanja i doživljavanja građana Zagreba i Siska za vrijeme uzbuna te njihovu usporedbu, pozornost je posvećena i nekim specifičnim psihološkim problemima sklanjanja. Tako su istraživači posebno analizirali uzroke neugode u skloništu na podacima zagrebačkog istraživanja (Zarevski i sur., 1992.). Naime, ako osoba svoj boravak u skloništu doživljava kao smetnju to je veća vjerojatnost da neće otići u sklonište, čime se nepotrebno izvrgava opasnosti, ili će na pojedine okolnosti boravka u skloništu neprilagođeno reagirati čime će taj boravak učiniti još neugodnijim i sebi i drugima. Zbog toga je važno spoznati uzroke nezadovoljstva boravkom u skloništu kako bismo ih pokušali otkloniti ili barem ublažiti.

Prema dosadašnjim istraživanjima boravak u ograničavajućoj okolini (engl. *restricted environment*) uzrokuje niz promjena, kako u fiziološkim reakcijama tako i u subjek-

tivnom doživljavanju (Zuckerman, 1979.; Suedfeld, 1980.). Stoga se željelo utvrditi koje okolnosti boravka u skloništu smetaju osobe različitog spola i različite dobi. Na listi od 23 čestice koje opisuju moguće izvore neugode u skloništu, statistički značajne razlike između ispitanika različitog spola i/ili dobi dobivene su na 12 čestica.

Prva od njih odnosi se na gužvu u skloništu odnosno nemogućnost da se nađe mirno mjesto za sebe, što najizrazitije smeta najmlađe ispitanike, zatim starije, dok ju ispitanici srednje dobne skupine najmanje doživljavaju kao smetnju. Očito je da se mladi najviše žele u skloništu izolirati od drugih i baviti vlastitim aktivnostima, što i ne čudi, jer za razliku od ispitanika srednje dobi uglavnom ne brinu o drugim osobama. Ispitanici različite dobi drugačije doživljavaju i paničarenje drugih. Ono daleko najviše smeta mlade, vjerojatno zato što je ta dobna skupina najmanje sklona takvom ponašanju pa takve reakcije drugih najizrazitije doživljavaju kao smetnju. Panika najmanje smeta najstarije, možda zato što su sami najskloniji paničnom reagiranju.

Plač male djece, prema očekivanju, najviše smeta ispitanike najstarije dobne skupine. Najmanje su plačem uznemireni ispitanici srednje dobne skupine, što i ne čudi, budući da se upravo u toj dobnoj kategoriji najčešće nalaze roditelji male djece. Mirovanje, nemogućnost korisne akcije također se različito doživljava s obzirom na dob. Očekivano, to najmanje smeta ispitanike najstarije dobi. Nemogućnošću korisne akcije najviše su pogođeni ispitanici srednje dobi, vjerojatno zato što se upravo oni brinu za druge članove obitelji, pa zbog te povećane odgovornosti i imaju potrebu učiniti nešto korisno za zaštitu sebe i obitelji.

Dobivene razlike prema spolu pokazuju da su loš zrak, mogućnost zaraze različitim bolestima i nemogućnost normalnog održavanja osobne higijene puno veća smetnja ženama nego muškarcima. Žene neugodnijim doživljavaju i neuredno obavljanje nužde u skloništu te loše mirise. Uz to, žene više smeta neshvaćanje drugih o kakvoj se ozbiljnoj situaciji radi te nekulturno ponašanje odraslih.

Na kraju, kod doživljaja pretjerane buke razlikuju se ispitanici i prema dobi i prema spolu. Općenito, žene pretjeranu buku u skloništu doživljavaju neugodnije nego muškarci. S obzirom na dob za očekivati je da će buka najviše smetati najstarije ispitanike, što se pokazalo točnim. Najmanje su bukom uznemireni ispitanici srednje dobne skupine, što se ponovo može tumačiti njihovom angažiranošću oko drugih kao i sposobnošću da realno sagledaju prilike u skloništu.

Kako bi se niz empirijskih podataka sveo na manji broj dimenzija, učinjena je faktorska analiza kojom su iz liste od 23 varijable ekstrahirane tri osnovne dimenzije izvora neugode u skloništu. Prva od tih dimenzija može se definirati kao opći pokazatelj neugode izazvane fizičkim osobinama i uvjetima u skloništu, druga dimenzija odnosi se na neugodu izazvanu nedostatnim i nepravodobnim informiranjem, dok je treća dimenzija definirana kao smetnje izazvane socijalnom okolinom.

Nadalje, provjereno je da li se ispitanici razlikuju prema ovim dimenzijama s obzirom na dob i spol. Na faktoru fizikalne okoline pokazala se statistički značajna razlika prema spolu prema kojoj žene intenzivnije doživljavaju neugodu zbog nepovoljne fizičke okoline. Dob je imala značajnu ulogu kod faktora nedovoljne informiranosti koja je najintenzivniji izvor neugode u skloništu. Nedostatak informacija o tome što se događa najjače pogađa skupinu srednje dobi, a najmanje najstarije ispitanike, što se može objasniti činjenicom da ispitanici srednje dobi imaju povećanu odgovornost i brigu za druge i žele ih aktivnije zaštititi te zbog toga najintenzivnije osjećaju manjkavost u odgovarajućem i pravodobnom informiranju. Nasuprot njima, stariji ispitanici vjerojatno zbog svoje dobi imaju smanjenu mogućnost i interes za djelovanje u takvom stanju te ih nedovoljna informiranost manje smeta. Treća dimenzija, odnosno neugoda izazvana socijalnom okolinom, podjednako pogađa ispitanike oba spola i svih dobnih skupina.

Premda je ova analiza izvršena samo na podacima uzorka stanovnika grada Zagreba, moguće je pretpostaviti da se osnovni rezultati mogu generalizirati ne samo na populaciju Zagrepčana već i na stanovnike drugih većih gradova u Hrvatskoj.

Na uzorku građana Zagreba ispitani su i neki kognitivni aspekti sklanjanja (Prot i sur., 1993.). U razdoblju do početka istraživanja u Zagrebu su objavljene 44 uzbune, a svaka od njih za građane je objektivno predstavljala nezavisan događaj s nepoznatom vjerojatnošću neželjenog ishoda. Opažajući čestinu odlazaka u sklonište u različitim razdobljima uzbuna u Zagrebu prepoznajemo pet skupina građana:

- oni koji su u sklonište odlazili podjednako često u cijelom razdoblju
- oni koji uopće nisu odlazili
- oni koji su odlazili samo povremeno kroz čitav period
- oni koji su u sklonište odlazili češće u prvom razdoblju uzbuna

- oni koji su u sklonište odlazili nakon što su uzbune postale učestale.

Prve tri skupine nisu mijenjale ponašanje u promatranom razdoblju, dok druge dvije jesu. Ponašanje ove dvije skupine pri sklanjanju može se tumačiti pogreškama u subjektivnoj procjeni vjerojatnosti razaranja, budući da su uzbune doživljavali kao niz međusobno zavisnih događaja. Može se pretpostaviti da su građani koji su u prvo vrijeme odlazili češće u sklonište, a kasnije rjeđe, promijenili svoje ponašanje zato što u tom razdoblju u Zagrebu nije bilo razaranja većih razmjera pa su svoju procjenu vjerojatnosti takvog ishoda korigirali ka nižim vrijednostima. Također se može pretpostaviti da su građani, koji su češće odlazili u sklonište nakon što su uzbune učestale, procijenili da je vjerojatnost razaranja s vremenom sve veća, što je tzv. kockareva zabluda. U pokušaju da se otkriju osobine pripadnika ovih grupa, koje bi mogle pojasniti razlike u njihovom ponašanju, ispitali smo razlikuje li se pet opisanih grupa ispitanika po sljedećim skupinama obilježja:

- demografskim varijablama – dobi, spolu, bračnom statusu i broju djece
- kognitivnim varijablama – obrazovanju te specifičnom znanju s područja civilne zaštite
- osobinama ličnosti
- ekološkim varijablama – doživljavanju fizikalne, socijalne te informacijske okoline u skloništu.

Rezultati pokazuju da se skupine građana s različitom učestalošću odlazaka u sklonište razlikuju s obzirom na toleranciju fizikalne okoline u skloništu, obiteljski status i dob. Dominantna skupina građana, oni koji su se sklanjali podjednako redovito, bolje podnosi fizikalne uvjete skloništa i ima obiteljsku odgovornost što je razlikuje od ostalih skupina.

Interes istraživača izazvale su i uzbune kao situacije koje za sve predstavljaju izvor intenzivnog stresa (Marušić i sur., 1994.). Međutim, bilo je logično pretpostaviti da pritom neće svi građani reagirati jednako intenzivnim stresnim reakcijama, pri čemu je jedan od naročito važnih činitelja majčinstvo. Naime, majke vjerojatno reagiraju ponešto drugačijim sklopom i intenzitetom stresnih reakcija s obzirom na svoju potrebu zaštite i brige o djetetu. Podrobnije poznavanje tih reakcija veoma je važno u predviđanju i eventualnoj prevenciji štetnih posljedica koje je izazvao rat na psihički razvoj djece. Također, može se pretpostaviti da će razdoblje razmjerno čestog oglašavanja sirene za uzbunu uzrokovati senzibilizaciju na stresore, odnosno da će stresne reakcije izazvati i oni podražaji iz okoli-

ne koji se u uobičajenim okolnostima uglavnom ne doživljavaju kao stresori. Pri tom je kao teorijski okvir za razumijevanje individualnih i skupnih razlika u stupnju i vrsti reakcija na stres poslužio model psihološkog stresa R. S. Lazarusa (Folkman i Lazarus, 1980.; Lazarus i Folkman, 1984., 1987.). Polazeći od pretpostavki ovoga modela može se očekivati da će grupa majki doživjeti uzbunu kao veću prijetnju od ispitanica bez djece, budući da takve stresne situacije ugrožavaju dobrobit njihove djece koja je iznimno važna u hijerarhiji njihovih ciljeva i vrijednosti. Posljedica toga trebale bi biti intenzivnije stresne reakcije grupe majki u odnosu na ispitanice bez djece. Stoga je cilj bio ispitati postoje li doista pretpostavljene razlike u vrsti i intenzitetu stresnih reakcija na zvuk sirene za uzbunu između skupine majki i skupine ispitanica bez djece. Osim toga, važno je i da li se generaliziraju stresne reakcije odnosno da li se eventualne razlike u stresnim reakcijama između dviju skupina zadržavaju i na znak koji podsjeća na sirenu za uzbunu.

Rezultati su pokazali da se skupina majki i skupina ispitanica bez djece statistički značajno razlikuju prema svojim reakcijama u situaciji uzbuna. Sukladno očekivanjima, skupina majki reagira intenzivnijim stresom u odnosu na ispitanice bez djece. Majke očito svoju potrebu za zaštitom djeteta procjenjuju kao iznimno važnu, te stoga vjerojatno i uzbunu u većoj mjeri procjenjuju prijetecom i ugrožavajućom. S obzirom na vrstu stresnih reakcija, najzastupljeniji su anksiozni i tjelesni simptomi, dakle oni koji majke ne sprječavaju u aktivnom sučeljavanju sa situacijom i zaštititi djeteta te koji su manje primjetni u ponašanju. Eventualno reagiranje dominantno agresivnim reakcijama ili reakcijama kognitivne dezorganizacije omelo bi ih u procjeni situacije te u izboru i primjeni najučinkovitije strategije sučeljavanja. Osim toga, opravdano je pretpostaviti da su se majke najvećim dijelom suzdržavale od iskazivanja reakcija panike, smetenosti ili agresije, svjesne da bi u tom slučaju i njihova djeca učestvom prema modelu vjerojatno počela pokazivati slična ponašanja.

Rezultati analize reakcija na zvuk koji podsjeća na zvuk sirene za uzbunu također pokazuju postojanje značajne razlike između dviju skupina ispitanica. I ovog puta majke su reagirale intenzivnijim stresom od ispitanica bez djece, i to pretežno reakcijama anksiozno-konverzivnog tipa, no ta je razlika između dviju grupa manja nego prilikom stvarne uzbune. Ovi rezultati potvrđuju da se kod majki pojavila izraženija senzibilizacija na stresore u razdoblju učestalih uzbuna.

Što su **osnovni zaključci provedenog istraživanja?** Jedan od temeljnih zaključaka našega istraživačkog rada jest da se građani samo djelomično pridržavaju uputa civilne zaštite. Što je ugroženost veća, građani su spremniji surađivati s civilnom zaštitom. Nadalje, male radio postaje su osobito vrijedan i cijenjen izvor informacija ugroženim građanima.

Budući da je nemoguće predvidjeti planovima aktivnosti civilne zaštite sve specifične potrebe građana u raznim kriznim situacijama, ustroj civilne zaštite mora biti vrlo fleksibilan. Primjer preustrojavanja civilne zaštite u Hrvatskoj pokazuje da je to moguće. Naime, sustav civilne zaštite na području Hrvatske u okviru ex-Jugoslavije nije bio adekvatno organiziran. Ponajviše zahvaljujući suradnji građana, doslovno rečeno pod topovskim udarima, organizirana je razmjerno uspješna zaštita građana. Međutim, čim nastupe mirnodopski uvjeti javlja se tendencija smanjivanja aktivnosti civilne zaštite na održavanju dobre suradnje s građanima. U tom smislu treba razviti permanentne aktivnosti civilne zaštite kako ne bi došlo do slabljenja veze profesionalnih jedinica civilne zaštite i građana.

Na koncu, iskustva ovoga istraživanja govore da pri preustroju i cjelokupnom djelovanju civilne zaštite važnu ulogu trebaju imati znanstvena istraživanja kao bitan temelj pripreme, planiranja i evaluacije aktivnosti zaštite i spašavanja građana u kriznim situacijama.

Pogledajmo sad i neke od stavova i iskustava iz drugih zemalja o različitim psihološkim faktorima u katastrofama. Znanstvenici vole (s razlogom) koristiti sintagmu *otkrivanja tople vode!* Razumni sustavi ne troše novac i vrijeme na taj postupak, već se koriste tuđim iskustvima – dakle, nastoje izbjeći učenje na vlastitoj koži. Njemačka ima vrlo dobro razvijen sustav civilne zaštite, a nadzire ga povjerenstvo sastavljeno od vodećih znanstvenika iz područja široko shvaćene ekologije i uglednih političara i ostalih javnih djelatnika. Na godišnju konferenciju 1994. pozvali su znanstvenike iz Izraela i Hrvatske da im iznesu iskustva i rezultate istraživanja psiholoških aspekata katastrofa koji se vežu uz ratna djelovanja, krize izbjeglica i sl. (Zarevski, 1994.). Vrlo su pažljivo bilježili naša izlaganja i tražili su još mnogo dodatnih informacija. Pa kad to može jedna Njemačka, zašto i mi ne bismo preuzeli tuđe vrijedne znanstvene spoznaje.

Na primjeru jednoga suptilnog psihološkog faktora pri sklanjanju iznijet ću jedno američko iskustvo koje bi trebalo prihvatiti. O čemu je riječ? U dijelovima SAD-a izloženim snažnim uraganima vrlo je razvijen sustav sklanjanja. Međutim, primjećeno je da vlasnici kućnih ljubi-

maca, u slučaju da im nije dopušten odlazak u sklonište s kućnim ljubimcima, u visokom postotku ostaju u kućama svjesno se izlažući riziku! Ista je pojava primijećena i u Hrvatskoj za vrijeme uzbuna. Kako su problem riješili Amerikanci? Formirana je ekspertna skupina sastavljena od djelatnika civilne zaštite i američke veterinarske asocijacije i 1993. godine uspješno je provedena prilagodba skloništa na takav način da mogu prihvatiti i kućne ljubimce. Vlasnicima kućnih ljubimaca su podijeljene brošure s detaljnim uputama o njihovim dužnostima pri postupku sklanjanja za svaku vrstu ljubimca kako ne bi bila ugrožena i prava onih koji se boje ili jednostavno ne vole životinje (American Veterinary Medical Association, 2000., *Save the Whole Family: disaster preparedness*). Eto primjera koji nam može pomoći da ne gubimo vrijeme otkrivajući toplu vodu.

I da se naposljetku vratimo naslovu ovog rada. Što to psiholozi mogu i trebaju činiti kada je riječ o katastrofama? Katastrofe najčešće ne možemo spriječiti, ali kao psiholozi možemo mnogo toga učiniti da psihološke štete koje se javljaju kao posljedice katastrofa budu što manje. Djelovati trebamo u tri faze:

1. Prvo preventivno – u području pripreme za katastrofe. Kao prvo, treba u suradnji sa stručnjacima civilne zaštite koncipirati kvalitetno obrazovanje za adekvatne postupke pri različitim katastrofama. Zatim obaviti teži zadatak, uvjeriti građane da se upoznaju s tim postupcima, ne za vrijeme katastrofe nego znatno ranije! U fazi preventivnih akcija treba raditi i na edukaciji timova za pružanje psihološke pomoći u trenucima katastrofe i nakon nje.
2. U trenucima katastrofe djeluju različiti izuzetno jaki psihološki faktori. Jedan od najjačih je panika. Nažalost, novinari najčešće svojom nepromišljenošću znaju doprinijeti panici. Također, nepostojanje vjerodostojne informacije, ma koliko ona bila bolna ili zastrašujuća, predstavlja izvor najveće frustracije za žrtve katastrofe. U sprječavanju panike kvalitetno osmišljenim informacijama i pronalaženjem najboljih kanala komunikacije za prijenos tih informacija može se suzbiti panika širokih razmjera. Nadalje, ublažavanje stresa i pružanje psihološke potpore najugroženijima zasigurno predstavlja prioritetan zadatak psihologa u trenucima katastrofe.
3. Budući da se PTSD i ostale posljedice trauma izazvanih katastrofom znaju javiti mjesecima pa i godinama nakon takvih događaja, velika je potreba za sustavnim

praćenjem žrtava katastrofa i pružanjem psihološke potpore uvijek kada se za to javi potreba. U toj je fazi također potrebno razviti kvalitetne programe rada i supervizije timova psihologa i ostalih pomagačkih struka specijaliziranih za pojedine subpopulacije žrtava katastrofa.

Što zaključiti? Sigurno je da postoje ugodniji i isplativiji poslovi za psihologe od onih vezanih uz katastrofe. No, zbog velike uloge psiholoških faktora u ponašanju i doživljavanju ljudi pogođenih katastrofama, **dužnost nam je raditi na edukaciji, istraživati i djelovati u trenutcima prije, za vrijeme i nakon katastrofa.**

LITERATURA

- Bosnar, K., Kacian, N., Kulenović, A., Prot, F., Toth, I., Zarevski, P. (1992.a), *Ponašanje građana Zagreba za vrijeme uzbuna* (studija), Zagreb, Filozofski fakultet, Zavod za istraživanje i razvoj sigurnosti i Stožer civilne zaštite Republike Hrvatske.
- Bosnar, K., Kacian, N., Kulenović, A., Prot, F., Toth, I., Zarevski, P. (1992.b), Ponašanje građana Zagreba za vrijeme uzbuna: osnovni statistički pokazatelji, *Sigurnost*, 34, 1, 17-44.
- Bosnar, K., Marušić, I., Kulenović, A., Prot, F., Toth, I., Zarevski, P. (1992.c), *Ponašanje građana Siska za vrijeme uzbuna* (studija), Zagreb, Filozofski fakultet, Zavod za istraživanje i razvoj sigurnosti i Stožer civilne zaštite Republike Hrvatske.
- Bosnar, K., Eterović, H., Kulenović, A., Prot, F., Zarevski, P. (1993.a), Odlazak u sklonište s nekih stajališta teorije odlučivanja, *Civilna zaštita*, 2, 1, 1-9.
- Bosnar, K., Kulenović, A., Marušić, I., Prot, F., Toth, I., Zarevski, P. (1993.b), Usporedba ponašanja građana Zagreba i Siska za vrijeme uzbuna, *Civilna zaštita*, 2, 2, 129-141.
- Folkman, S. i Lazarus, R. S. (1980.), An analysis of coping in a middle-aged community sample, *Journal of Health and Social Behavior*, 21, 219-239.
- Lazarus, R. S. i Folkman, S. (1984.), *Stress, appraisal and coping*, New York, NY, Springer Publishing Comp.
- Lazarus, R. S. i Folkman, S. (1987.), Transactional theory and research on emotions and coping, *European Journal of Personality*, 1, 3, 141-169.
- Marušić, I., Rijavec, M., Buljan-Flander, G., Bosnar, K., Kulenović, A., Prot, F., Zarevski, P. (1994.), Majčinstvo kao čimbenik senzibilizacije na stresore u ratu, *Sigurnost*, 36, 1, 11-20.
- Mejovšek, M., Marušić, I., Bosnar, K., Kulenović, A., Prot, F., Zarevski, P. (1994.), Usporedna analiza latentnih struktura reakcija na stresne i uvjetno stresne podražaje, *Kineziologija*, 26, 1-2, 12-17.
- Prot, F., Bosnar, K., Zarevski, P., Kulenović, A. (1993.), Neki kognitivni aspekti sklanjanja tijekom uzbuna, *Sigurnost*, 35, 2, 95-102.
- Suedfeld, P. (1980.), *Restricted environmental stimulation*, New York, NY, Wiley and Sons.
- Zarevski, P. (1994.), Das Verhalten der Einwohner während der Flugalarne mit Bezug auf die Rolle des Zivilschutzes. *43. Jahrestagung der Schutzkommission beim Bundesminister des Innern*, Bad Elster.

Predrag Zarevski
**Uloga psihologa u
katastrofama**

Zarevski, P., Prot, F., Kulenović, A., Bosnar, K., Marušić, I. (1992.), Što nas smeta u skloništu, *Civilna zaštita*, 1, 1, 11-18.

Zuckerman, M. (1979.), *Sensation seeking: Beyond the optimal level of arousal*, New Jersey, NJ, Lawrence Erlbaum Associates.